

Tiiu Ernitsa doktoritöö muusikakasvatusest baltisaksa koolides

16. mail 2013. aastal kaitses Tiiu Ernits Tallinna Ülikooli Kasvatusteaduste Instituudis doktoritööd “Muusikaõppekirjandus ja laulmisõpetus saksa õppekeelega koolides Eestis aastatel 1860–1914 / Music Education Literature and Teaching of Singing in Schools with German as the Language of Instruction in Estonia 1860–1914”.

Tiiu Ernits on võtnud doktoritöö teemaks seni uurimata, kuid väga olulise valdkonna baltisaksa kultuuris – muusikaõppekirjanduse ja laulmisõpetuse Eesti ala saksa õppekeelega koolides. Usume, et baltisaksa kultuur on eesti kultuuri oluliselt mõjutanud, kuid baltisaksa kultuuri ennast ja selle konkreetseid mõjusid eesti kultuurile me kuigi põhjalikult ei tunne. Teema on tähtis sellegi poolest, et need koolid olid tegelikult poliüetnilised ja neis õppis arvukalt ka eesti lapsi.

Ainest analüüsitakse kolme ajalooajalooperioodi löikes, mis on kooskõlas tollase sotsiaalkultuurilise tegelikkusega. Vaadeldav varasem periood (1860–1886) langeb ajajärku, mil eesti talupojad vabanesid pärisorjusest ning eesti lastel avanesid varasemaga võrreldes suuremad võimalused koolihariduse omandamiseks, ühtlasi arenes hoogsalt koorilaulukultuur; aastad 1887–1905 langevad venestusaega ning sellele järgnev periood (1906–1914) lõpeb Esimese maailmasõja algusega ja tähistab baltisaksa kultuuri viimast ajajärku Eestis.

Tiiu Ernits. Foto Jaak Nilson 2013.

Töös näidatakse, kuidas baltisaksa ühiskonda ja kultuuri imbusid vähehaaval sisse uuenduslikud ideed. Sarnaselt muu Euroopaga toimus ka Balti kubermangude muusikaelus üleminek seisuslikult ühiskonnalt kodanikuühiskonnale. Muusikakultuuri eriliseks tunnusjooneks sai muusikaühingute ja lauluseltside asutamine. Seniste salongikontsertide asemel sai muusikaelu keskpunktiks avalik kontsert. Kõik see puudutas otseselt ka koole. Oluliseks said mh Pestalozzi algatatud haridusreformid, mis riivasid kooli ja kiriku senist kokkukuuluvust ning toetusid pigem rahvalaulule kui kiriklik-religiooslele traditsioonile.

Antakse põhjalik ülevaade saksakeelsest kooliharidusest Eesti alal aastatel 1860–1914, laulmisõpetuse alustest ja põhiprintsiipidest 19. sajandil Saksamaal ja Balti kubermangudes ning laulmisõpetusest Balti kubermangudes õppekavade ja programmide põhjal. Käsitletakse mitte ainult tugeva saksaliku mentaliteediga saksa rahvusest õpilaskonnaga koole, vaid ka muid saksa õppekeelega koole. Seega omandab termin *balti* pigem geograafilise tähenduse. Leitakse, et saksa kasvatusteaduslikud ideed leidsid Balti kubermangudes kõlapinda eriti õpetajate seminaride, Tartu Ülikooli ning gümnaasiumide õpetajate kaudu.

Kokkuvõttes märgitakse, et saksa muusikakasvatuse eesmärgiks oli “kõrge kvaliteedi saavutamine nii esteetilisuses (tunnete ja muusikalise maitse rafineerimine), moraalsuses ja kõlbelisuses (tahtejõu- ja karakteri tugevdamine, laulmise vastu lusti ja armastuse kasvatamine) kui ka sotsiaalsuses (lauuoskuse andmine ning parimatest saksa (rahva) lauludest kindla pagasi kujundamine rahva ühislaulus osalemiseks)” (lk 53).

Rahvalaulust rääkides märgitakse, et rahvalaulu mõiste piirid olid 19. sajandi Saksamaal palju laiemad kui nt tänapäeva Eestis. Nimelt ei tehtud vahet “rahva seast lähtunud” ja “rahva poolt omaks võetud” autorilaulu vahel, rõhutades, et rahvas manifesteeris end niihästi endaloodud kui ka omandatud lauludes ja rahvalaul tähendas ühtlasi rahvuslikku laulu (lk 56).

Tegelikult käsitasid uurijad ja tavakasutajad seda mõistet ka Saksamaal erinevalt. Näiteks ilmusid 19. ja 20. sajandi vahetusel paralleelselt kaks suurt laulukogumikku – Ludwig Erki ja Franz Magnus Böhme koostatud kolmeosaline rahvalaulude kogumik *Deutscher Liederhort* (1893–1925) ja Franz Magnus Böhme *Volksthümliche Lieder der Deutschen im 18. und 19. Jahrhundert* (1895). Viimane sisaldas rahvalikke laule (ehk siis rahva seas populaarseks saanud autorilaule). Väljaanne on eeskujulikult kommenteeritud, defineerib rahvaliku laulu mõiste ja toob ära avaldatud laulude sõnade ja viiside autorid ning varasemad ilmunisdaatumid. Kooliõpikutes sellist vahet ei tehtud. Neid mõisteid ei ole ka Eestis tavakasutuses ja koolilaulikutes alati eristatud, kuid see on tingitud pigem teadmatusest ja asjaolust, et need piirid ongi veidi hägused.

Eraldi analüüsitakse töös kooliõpikut kui teadusliku uurimistöö objekti – õpiku funktsiooni ja tähendust, õpikut kui sotsiaalkultuurilist fenomeni, kui väärtuste kandjat. Seejuures leitakse, et vanade väärtuste taasavastamine võiks pakkuda lahendusi ka tänapäevastele muusikakasvatustele probleemidele. See mõte vääriks edaspidi lähemat avamist. Samuti käsitletakse Saksamaa, aga ka teiste Euroopa maade, sh Eesti koolkondade õpiku-uurimist. Ennast peab autor Põhjamaade koolkonda kuuluvaks eeskätt historistliku lähenemise tõttu, kuid tugineb uurimistöös eeskätt saksa uurijate teoreetilis-metodoloogilistele eeskujudele, mis on uurimismaterjali arvestades ka loogiline.

Sisuliselt kõige olulisem peatükk sisaldab empiirilise uurimuse saksakeelsest muusikaõppekirjandusest Eestis. Kõigepealt antakse ammendav ülevaade teoreetilisest orientatsioonist ja uurimiseesmärkidest, valimite koostamise põhimõtetest, uurimisevahenditest, andmetöötluste põhimõtetest ja meetoditest. Kuna probleemiks oli teemavaldkondade ja elusituatsioonide mõistete komplitseeritusest tingitud mõistevaliidsus, kasutati ka eksperthinnanguid laulutekstides peituvatele kasvatusväärtustele.

Vaadeldud perioodidel kasutusel olnud õppekirjandust uuritakse eraldi nooremas ja vanemas vanuseastmes. Vaatluse all on biograafilised andmed, kujundus, õppeaine sisu, aine- ja õpikudidaktika ning lauluvara. Tuuakse esile laulusõnade ja -viiside autorid ning tõdetakse, et valdav on monokultuurilisus – domineerib saksa päritolu aines. Muusika osas käsitletakse laulude häälte arvu, meetrumit, helistikke, ambitust ja helilaade. Ettekujutuse laulude vormist, meloodikast ja rütmist saab lugeja lisa leiduvatest laulunäidetest. Alapeatükis “Sagedasemad laulud” tuuakse ära ka laulude autorid ja pealkirjad. Edaspidi oleks huvitav võrrelda, mil määral kasutavad samu laule ja muusikatunnuseid toleaeagsed eestikeelsed laulikud.

Põhjalikult analüüsitakse õppesisu, sh kasvatusväärtusi. Sissejuhatavalt antakse ülevaade erinevatest väärtuste liigitustest. Märgitakse, et kasvatustaotlusi määratlevad väärtused võivad eri ajajärkudel ja eri kultuurides muutuda, sest ka ühiskond ja kultuur on pidevas arengus ja muutumises. Kõige ilmekamateks väärtuste kandjateks muusikaõpikutes ja laulikutes peetakse laulude sõnu, mistõttu edaspidi keskendutaksegi uurimuses eeskätt laulusõnadele. Lauluvara analüüsimisel kasutatakse kvantitatiivset uurimismeetodit ning kvalitatiivset summeerivat sisuanalüüsi, saadud andmete tõlgendamisel aga ennekõike hermeneutilist meetodit.

Huvipakkuvad on baltisaksa ja Saksamaa laulikute võrdlused ning esiletoodud erijooned. Erinevusi oli näiteks kasvatusväärtuste hierarhias. Saksamaa laulikutes olid rohkem esindatud esteetilised ja sotsiaalsed väärtused. Võrreldes elusituatsioonide väärtuste esinemissagedusi leiti, et lojaalsust riigile kajastavad elusituatsioonid olid Baltimaade alama astme laulikutes vähem väärtustatud kui Saksamaa omades, samas tütarlastele määratud Saksa päritolu laulikutes väärtustati eriti looduses olekut, Balti kubermangude omades aga perekonnaga seonduvat.

Ilmneb, et selge pööre statistiliselt oluliselt erinevate tunnuste keskväertuste valdas algas aastaga 1887. Balti kubermangude laulikutes väärtustati tollest ajast alates rohkem usuga seotud kasvatusväärtusi; Saksamaa laulikuis elust rõõmu tundmist, vastutustundlikuks inimeseks kasvamist, isamaad ja rahvuskultuuri jt. Samast aastast alates oli kasvanud kõigis baltisaksa laulikuis elusituatsioonina reisimise, rändamise olulisus. Kolmandal perioodil suurenes Balti kubermangude laulikutes leina ja lahkumisega seotud temaatika.

Püütakse leida ka põhjusi, miks oli Baltisaksa laulikutes jäetud märkimata paljude laulude muusika ja tekstide autor. Võimalikuks eeskujuks peetakse koraaliraamatuid, kus autoreid üldjuhul ei fikseeritud, samuti arvatakse, et suur osatähtsus võis olla nn mugandatud luulel. Selline tendents oli ms omane ka tolle aja eestikeelsele luulele, kus saksakeelsete tekstide mugandused olid väga sagedased, ning nende autorid jäeti enamasti märkimata.

Üllatab asjaolu, et Balti kubermangude laulikutes leidis rohkem 3- ja 4-häälseid, Saksamaa laulikutes aga enam ühehäälseid laule. Siin arvatakse olevat oma osa Eestis levinud hernhuutlusel ning leitakse, et teema väärriks edasist põhjalikumat uurimist.

Uuritud muusikaõppekirjanduses leitakse mitmeid mõttesuundi, mis haakuvad tänapäeva aktuaalsete mõttesuundadega, nagu näiteks mõnes õpikus avaldunud ainete lõimumise taotlus, suund kooli ja kodu koostööle, eluaegse õppe vajaduse rõhutamine, Euroopa muusikaelu suundumuste järgmine, ratsionaalsuse ideoloogia. Tehakse rida ettepanekuid tulevasteks uuringuteks ning leitakse, et Balti kubermangude kooliharidust tuleks käsitleda ühtse haridusstruktuurina.

Samas ei mainita töös kordagi samal ajalooperioodil ilmunud eestikeelseid kooli-laulikuid ega tõstatata üldse probleemi nende võimalikust võrdlusest saksakeelsetega. Võrdluse aluseks on vaid Saksamaa ja Balti kubermangude saksakeelne koolide muusikakirjandus. Oleks aga väga huvitav teada, mille poolest sarnanes või erines omavahel Eestis kasutatav eesti- ja saksakeelne koolide lauluvara. Mil määral eestikeelsed muusikaõpikud ning laulikud toetavad või ei toeta seisukohta, et Balti kubermangude kooliharidust tuleks käsitleda ühtse haridusstruktuurina? See olekski ettepanek järgnevaiks uuringuteks. Täielikult võib nõustuda väitega, et kõnealune uurimus saab olla abiks ja aluseks mitmete tulevaste uuringute ja õppematerjalide koostamisel.

Ingrid Rüütel

Digitaalhumanitaaria seminar: interdistsiplinaarselt IT-rakendustest

25. oktoobril 2013. aastal toimus Eesti Kirjandusmuuseumis seminar “Eesti digitaalhumanitaaria A 2013: IT-rakendused humanitaarteadustes”. Digitaalhumanitaaria (*digital humanities*) on interdistsiplinaarne valdkond, mis Põhja-Ameerikas ja Lääne-Euroopas on arenenud iseseisvaks distsipliiniks. Selle algust nähakse 1940. aastates, mil Roberto Busa alustas Aquino Thomase tööde lemmatiseeritud korpuse loomisega. Digitaalhumanitaaria hõlmab humanitaarteaduste ja infotehnoloogia ühisosa nii humanitaarala andmekogude loomises ja haldamises kui ka allikate ja uurimistulemuste esitamises ning uurimistöös. Tegu pole pelgalt kogude digiteerimisega: digitaaltehnooloogiat kasutatakse, et uurida traditsioonilisi humanitaaralade huviobjekte uute küsimuseasetustega. Programmeerimine ega andmetöötlus pole osaks humanitaarerialade õppekavadest, aga vajadus selliste teadmiste ja oskuste järele on olemas. Mõned humanitaarid on omandanud rohkem või vähem süstemaatilised teadmised IT valdkonnas, teised teevad oma uurimisülesannete lahendamiseks koostööd arvutispetsialistidega.